

dr Dušan Stupar
DRAŽA - ISTINA O ČETNICIMA

Beograd, jun 2015.

Svetlani (Ceci)
i njenom ocu
Dragoljubu Vukadinoviću Mićunu

dr Dušan Stupar

DRAŽA

ISTINA O ČETNICIMA

Ravnogorsko četništvo 1941-1945.

PREDGOVOR

Ravnogorsko četništvo 1941-1945 izlažem sudu naučne, stručne i šire javnosti. Ovo delo je nastalo kao rezultat tridesetogodišnjeg strpljivog i svestranog izučavanja delatnosti četničkog - ravnogorskog pokreta, sa Dragoljubom Dražom Mihailovićem na čelu.

U veoma složenim i zamršenim istorijskim tokovima, u Drugom svetskom ratu, na tlu Jugoslavije, isprepletalo se mnoštvo unutrašnjih subjekata i uticaj spoljašnjih međunarodnih faktora na njih. Zato istraživač, bez obzira koliko se trudio da bude nepristrasan, može lako da padne u zamku sopstvenih zabluda, ako imalo zapostavi osnovna načela istorijske metodologije. Svedeno u okvire stvarnih aktera događaja 1941- 1945, jugoslovensku ratnu scenu karakterišu, pored okupatora, Narodnooslobodilački (partizanski) pokret, sa komunističkim vođstvom i revolucionarnim zahtevima, i četnički pokret Draže Mihailovića, odan monarhiji - Ravnogorski pokret. Radi se o dva, u ideološko-političkom pogledu, suprotna i žestoko suprotstavljena pokreta, kojima je jugoslovenska i strana historiografija poklonila zasluženu pažnju. Oba pokreta su delovala na celokupnom jugoslovenskom prostoru. Pa, tako, nema teme u kojoj se pravi analiza bilo kog segmenta jednog od njih, a da se ne prepliću političke ili vojno-operativne delatnosti oba pokreta.

Bezbroj tomova dokumenata, naučnih i stručnih dela domaćih i stranih autora: monografija, sinteza i studija, rasprava na naučnim skupovima, feljtonistike, ratnih dnevnika, memoara i

sećanja različite sadržine, stoji na raspolaganju kako istraživačima, tako i čitalačkoj publici.

U takozvanom periodu jednogumlja, jednopartijskom - komunističkom sistemu vladavine, jugoslovenska historiografija je, navodno, bila pod uticajem komunističke partije, pa je u najlepšem svetlu prikazivala i veličala pobedničku - partizansku stranu. Četnički pokret je, istovremeno, u svim aspektima delovanja prikazivan negativno. Takvo posmatranje i opis događaja karakterističan je i za mnoge istraživače van zemlje.

Poslednja dekada minulog veka ostaće prepoznatljiva kao period nastanka postkomunističke ere, karakteristične po raspadu zajedničke države i po izbijanju međunacionalnih ratnih sukoba. To je dramatično zamrsilo idejne i naučne procese, odrazivši se i na promene u gledanju na istorijske tokove bliže prošlosti. Istorija je zloupotrebljena kao nikada ranije. Nepojmljivom brzinom se u historiografiji, naglašeno srpskoj, načinio obrt. Od glorifikacije pobednika (partizana) i demonizacije pobeđenih (četnika) pristupilo se „trezvenijem“ objašnjavanju uloge i značaja Ravnogorskog pokreta u Drugom svetskom ratu. Odjednom dolazi do radikalne prepravke istorijske prošlosti.

Antikomunizam i antipartizanstvo, u krugovima istoričara „mlađe generacije“, omiljena su tematika. Falsifikuju se ili negiraju istorijske činjenice iz doba rata i avnojevske Jugoslavije. Oduzima se pravo partizanskom pokretu da se predstavlja kao jedini antifašistički pokret otpora u Jugoslaviji. Postepeno se četnički pokret, preambiciozno i, na naučno neodrživim osnovama, bez pravih argumenata, prekomponuje, ne samo kao antiokupatorski, već se prikazuje kao prvi pokret otpora u porobljenoj Evropi. Sa takvom ocenom, i u simetriji sa partizanskim pokretom, ulazi u štiva i udžbenike na velika vrata. Pisci koji favorizuju četništvo pokazuju tendenciju da narodno-oslobodilački pokret potpuno izvrgnu ruglu i istisnu iz oficijelne lite-

rature i školskih udžbenika. Tek će budući istoričari, oslobođeni tereta i zahteva tranzicionih zbivanja, moći da potpunije ocene svu dubinu revizije naše novije istorije i njene posledice. Kritikuju se i negiraju dela tzv. partijskih istoričara, stvarana u vreme „titoizma“, jer su „veličala“ pobednika. Očigledno je savremena srpska historiografija, koja se saplela o sebe, primetno kontradiktorna, pod jakim uticajem i pritiskom uspostavljajućeg antikomunističkog, odnosno postkomunističkog poretka. Neverovatnom brzinom, ostrim i vulgarnim tonovima, „niskim udarcima“ i zapanjujućom upornošću, kritikuje se partizanski pokret. Jer je, navodno, svojom antiokupatorskom, antifašističkom borbom, provocirao i izazivao okupatore da odmazdama nanesu zlo srpskom narodu. Istovremeno se četnički pokret Draže Mihailovića prikazuje kao snažan, nacionalni, patriotski pokret. Opravdava se četničko distanciranje od borbe protiv okupatora i „sporadična“ saradnja sa njima, motivisana „spasavanjem“ srpske nacionalne supstance od okupatorskog uništenja.

Odlazeći „komunizam“ poistovećuje se sa „partizanstvom“, pa se oslobodilačka antifašistička borba naroda Jugoslavije izvrgava ruglu, kao promašaj komunista. U odnosima prema okupaciji i zaslugama u borbi protiv fašističkih porobljivača, izjednačava se partizanski antifašistički oslobodilački pokret sa četničkim kolaboracionističkim pokretom. Neki mlađi istoričari pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta prikazuju kao „komuniste“, optužuju ih za sva zla i nedaće nanete srpskom narodu. Okupatori se ne pominju, kao da njih u Srbiji i nije bilo. Štaviše, prednost se daje ravnogorcima, prikrivajući ili pravdajući njihovu indolentnost prema okupatorima. Neki pisci tvrde da su ranije ocene o kolaboracionističko-kvislinškom karakteru četnika građene na lažnim, isfabrikovanim, odnosno falsifikovanim dokumentima. Međutim, za tako ne-

što nemaju, niti nude argumente. Svoje, u superlativu, tvrdnje o „srpskim nacionalnim snagama” pod komandom Draže Mihailovića temelje na „sećanjima” četnika, izbeglih zajedno sa okupatorima u inostranstvo. Liberalizam u postkomunističkom vremenu im je omogućio da se vrate u zemlju i da prednjače u izgradnji novog antikomunističkog poretka.

Kako je „komunizam” silazio sa istorijske pozornice, poraženi u oslobodilačkom ratu postepeno su izlazili na scenu kao ratni pobednici. U tu svrhu nude svoju istinu, negirajući stvarna istorijska zbivanja. Na delu je, očigledno, neskrivena mržnja i revanšizam prema partizanskom pokretu. To ne ide u prilog istorijskoj istini i nacionalnom pomirenju.

Četnički pokret Draže Mihailovića nastao je na Ravnoj gori, pa ga zbog toga i zovu Ravnogorski. Taj naziv, međutim, ne važi za četničku organizaciju van područja Srbije. Po svojoj organizacijskoj strukturi i svom delovanju ispoljavao je političku i vojnu komponentu, koje se međusobno prepliću, i teško je odvojiti jednu od druge.

Cilj četničkog pokreta bio je, ne samo da se obnovi, već i da se proširi, dakle uveliča monarhistička Jugoslavija, pomere njene, ugovorima utvrđene granice. Zato su se u žiži interesovanja i analiziranja našli, kao važno poglavlje, analiza glavnog političkog cilja - „Velika Jugoslavija” i u njoj „Velika Srbija”. U cilju lakšeg shvatanja celine, dao sam kratku analizu nastanka i razvoja četničkog pokreta u svim krajevima Jugoslavije, kao i političkog značaja formiranja četničkog Glavnog štaba i Centralnog nacionalnog komiteta. Zatim slede delovi „Homogena Srbija”, uputstva o njenom ostvarenju; muslimanska ideja o „Velikoj Bosni”; kongres u selu Ba i njegov značaj. Najobimniji deo knjige, koji se odnosi na najpogubniji politički potez Ravnogorskog pokreta, jeste kolaboracija sa okupatorima i kvislinzima (Nemcima, Italijanima, Bugarima, nedićev-

cima, ljotićevcima, belogardistima u Sloveniji, formacijama NDH) na celokupnom prostoru Jugoslavije.

Obradi međunarodnog položaja četničkog pokreta prišlo se kroz analizu međusobnog odnosa jugoslovenske političko-ekonomske emigracije, izražene u izbegličkim vladama, i četničkog rukovodstva. Zatim sledi deo o odnosima Britanaca i četnika, Amerikanaca i četnika, posmatrano i kroz prisustvo savezničkih vojnih misija u četničkim štabovima. Poseban deo se odnosi na politički i vojni poraz u Srbiji i Crnoj Gori, povlačenje dela četnika u Sloveniju; dalje namere Draže Mihailovića, i dilema: u Sloveniju ili natrag u Srbiju; povratak u Srbiju i konačan slom u maju 1945.

Tematika je opširna, odnosi se na sve vreme trajanja Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije i na sve aspekte događanja vezane za četnički pokret. U ovom radu, naravno, nisu mogla da budu, u pojedinostima i u detalje, obuhvaćena i obiašnjena sva pitanja četničke delatnosti. No, bez sumnje, najvažnija problematika stratejskog značaja, što i jeste cilj ovog rada, u potpunosti je razjašnjena i potvrđena argumentima.

Sadržaj knjige zasnovan je na istorijskim činjenicama, podacima iz izvora prvog reda, dakle originalnih dokumenata različitog porekla. Takođe, i na proverenoj literaturi, to jest naučnim radovima domaćih i stranih istoričara. Objavlivanjem ove knjige nemam nameru da branim bilo koga, niti da napadam. Naprotiv, trudio sam se da dam objektivnu sliku delatnosti četničkog pokreta Draže Mihailovića u vrtlogu ratnih zbivanja za oslobođenje zemlje od fašističkih agresora. Bilo je to vreme krvavih međusobnih sukoba unutar srpskog nacionalnog korpusa.

Opis događanja, objašnjenja, stavovi i zaključci u ovom radu zasnovani su na istraživanju i analizi postojećih dokumenata, u prvom redu, četničkog porekla. Prišao sam tome bez ikakvih

predrasuda, polazeći od toga da je najbolje i najuverljivije da sami četnici govore o sebi. Zatim sam se oslonio na dokumenta jugoslovenske emigrantske vlade, kao i dokumenta nemačkog i italijanskog okupatora, britanska i američka dokumenta, i, naravno, dokumenta NDH i Nedićeve administracije. Postoji mnoštvo objavljenih i neobjavljenih dokumenata partizanskog porekla koji govore o četničkoj delatnosti. Za ovu priliku, međutim, nisu uzimana u obzir, da se autoru ne bi moglo zameriti ili prigovoriti na pristrasnosti ili neobjektivnosti.

Objašnjenja i zaključci u knjizi baziraju se na dokumentima samih četnika, kao i njihovih saveznika ili saradnika, a ne protivnika. Obožavaoci lika i dela Draže Mihailovića, inače, razrađuju i šire hipotezu da su relevantna dokumenta, koja bi afirmisala četnički pokret kao antifašistički, zanemarena, uklonjena ili uništena. A ona, koja govore o četničkoj izdaji nacionalnih interesa Srba i kolaboraciji sa okupatorima su, navodno, komunistički falsifikati.

Politiku kolaboracije sa okupatorima, najbolje osikavaju upravo sama četnička dokumenta, zatim dokumenta nemačkih i italijanskih okupacionih komandi i ustanova, pa dokumenta britanskog i američkog porekla. Dokumenta nemačkog i italijanskog okupatora potiču iz stranih arhiva u Londonu, Vašingtonu, Minhenu, Frajburgu, Koblencu i dr.

Dokumenta četničkog pokreta Draže Mihailovića (oko 110.000) nalaze se, najvećim delom, u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (Vojni arhiv). Reč je o originalnim dokumentima vojne, političke, propagandne, vojno-obaveštajne i druge prirode. U XIV tomu Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u, u 4 knjige, objavljeno je, bezmalo, 1.000 dokumenata četničkog porekla, u celosti, i nekoliko puta više u objašnjenjima - napomenama. U tomu XII Zbornika NOR-a objavljena su dokumenta nemačkog Rajha, naravno, i ona koja se odnose

na četnike, a u tomu XIII dokumenta Kraljevine Italije. Mnoga značajna dokumenta nemačkog i italijanskog porekla, koja se odnose na četnike, objavljena su u posebnim prilogima u knjigama XIV toma. U tom tomu je, takođe, kao prilog, objavljen izvestan broj dokumenata izbegličke vlade Kraljevine Jugoslavije, dokumenta Velike Britanije, neka dokumenta Sjedinjenih Američkih Država, kao i manji broj dokumenata Nezavisne Države Hrvatske.

Ako bi vrednovali dokumenta po onome kakve podatke pružaju i po uverljivosti, kada su u pitanju četničko-okupatorski odnosi, onda su to dokumenta nemačkog, pa italijanskog okupatora. Nemačka dokumenta su posve jasna, precizna i pouzdana, jer su ih pisali stručnjaci, katkada i sami istoričari u nemačkim štabovima. Kad je, međutim, reč o četničko-en-dehazijskim odnosima, primat imaju četnička dokumenta (sporazumi sa vlastima i formacijama NDH). Navedena dokumenta čine osnovu na kojoj se može rekonstruisati istorija četničkog pokreta: politički program i strateški cilj, uzroci i posledice sukoba sa partizanskim pokretom, razapetost četničkog rukovodstva između Britanaca i Amerikanaca, s jedne, i okupatora i kvislinga, sa druge strane.

Pored dokumenata objavljenih u Zbornicima NOR-a (18 tomova), izučena su i kompletna dokumenta četničkog pokreta, koja se čuvaju u Vojnom arhivu. Za ovaj rad su korišćena dokumenta Kraljevske vlade u izbeglištvu, koja se nalaze u Vojnom arhivu (Vojni kabinet vlade) i Arhivu Jugoslavije, gde se čuva i građa Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. U Vojnom arhivu se nalazi i nekoliko hiljada dokumenata britanskog porekla, uglavnom dokumenata Forin ofisa (PRO FO), koja su konsultovana, izučena i korišćena.

Ideološko-političke manipulacije, ignorisanje dokumenta-

cije u pristupu genezi i biću ravnogorskog pokreta, u publikacijama nekadašnje jugoslovenske kolaboracionističko-kvislinške emigracije, stvorile su brojne mitske predstave o Draži Mihailoviću. On je, prema njima, navodno, prvi gerilac Drugog svetskog rata u Evropi, strateg četničkog ratovanja, apostol spasa i vaskrsa srpskog nacionalnog bića, itd. Sve u svrhu da se prevrednuju istinska istorijska događanja, kako bi mogao da se rehabilituje Draža Mihailović i njegovi sledbenici. To, zapravo, znači da partizanski pokret treba da se izvrgne neargumentovanoj kritici i stavi pred sud kvislinško-kolaboracionističke istine i pravde. Poplava takvih publikacija ne samo što je potisla u drugi plan istinska naučna dela o oslobodilačkom ratu, već je, praktično, istoriografiju dovela u ozbiljnu, tešku i duboku krizu.

Za to što se ova knjiga pojavila, dugujem zahvalnost svim stručnim saradnicima i službama angažovanim na različitim poslovima. Zahvalnost dugujem recenzentima, uvaženim naučnim radnicima, čijim je sugestijama ovaj tekst dobio na sadržaju i kvalitetu. Za predusretljivost prilikom proučavanja dokumenata izražavam zahvalnost saradnicima Vojnog arhiva Vojnoistorijskog instituta, Arhiva Jugoslavije, Arhiva Srbije, Arhiva Beograda, kao i saradnicima mnogih institucija, koje poimenično ne pominjem, a koji su mi pružili korisne savete ili usluge.

Autor

ČETNIČKA TRADICIJA DO 1941.

Reč četnik potiče od reči „četa“. Četnici su organizovana grupa ljudi ili vojnika koji se angažuju u ratu, i to kao gerilski borci, primenjujući gerilski način ratovanja. Hajdučke čete, i kasnije četničke, bile su sinonim za otpor balkanskih naroda, pre svega srpskog naroda, otomanskom zavojevaču. Slično četnicima u Srbiji, javljaju se komiti u Bugarskoj i andarti u Grčkoj.

U Prvom i Drugom balkanskom ratu, 1912-1913, srpske četničke jedinice, rukovođene tzv. gorskim štabovima, delovale su pod komandom srpske vojske. Za vreme Prvog svetskog rata četnici su, potčinjeni vojnim komandama, nošeni osećanjem patriotizma, dali primer borbenosti, hrabrosti, odlučnosti i požrtvovanja, ali su pretrpeli velike gubitke. Zajedno sa srpskom

vojskom povukli su se, 1915, preko Albanije na Krf, a kasnije su prebačeni na Solunski front. Pošto su, u međuvremenu, počele dejstvovati srpske oružane grupe protiv bugarskih okupatora na jugu Srbije, srpska Vrhovna komanda uputila je u to područje Kostu Milovanovića Pećanca, sa zadatkom da spreči izbijanje ustanka širih razmera, jer nisu bili sazreli uslovi za to, pa bi se ustanici i narod izložili teroru i represalijama bugarskih okupatora. Kad je, međutim, u februaru 1917, izbio Toplički ustanak, pod vođstvom Koste Vojinovića, u njemu je udela imao i sam vojvoda Pećanac.¹ Svojom organizovanošću i požrtvovanjem u borbama, naročito u Prvom svetskom ratu, četnici su, pri stvaranju Jugoslavije, imali reputaciju vojnih formacija, koje se u svom delovanju prvenstveno rukovode patriotskim osećanjima. Zato je tradicija tog i takvog četništva u srpskom narodu posebno i s ponosom cenjena, razvijana i negovana.

U međuratnom vremenu (1918-1941), četništvo je imalo zadatak da deluje na celokupnoj jugoslovenskoj teritoriji, u prvom redu kao instrument vladajuće buržoazije, pre svega srpske. U Beogradu je, 1921, osnovano „Udruženje četnika za čast i slobodu otadžbine“, okupivši u prvi mah ratne veterane. Glavnu reč, što se tiče organizovanja i omasovljenja, imala je Demokratska stranka, a rivalstvo u tome ispoljavala je Radikalna stranka. Najzad, radikali su se ocepili i, 1924, osnovali dva nova udruženja: „Udruženje srpskih četnika za Kralja i otadžbinu“ i „Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić“. Oba udruženja su bila pod

1 Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo, 1971, str. 40-50. Ustanak je počeo veoma uspešno. Međutim, Bugari su dovukli jaka pojačanja i ustanici su bili slomljeni do 25. marta. Posle toga, usledile su strahovite represalije nad stanovništvom. Pećanac je, kako je sam rekao, stekao gorko iskustvo u preuranjenom ustanku. Kada su ga, međutim, 1941, pozvali, prvo general Ljubo Novaković, a onda pukovnik Dragoljub Draža Mihailović, da zajedno povedu borbu, odgovorio je da je Toplički ustanak koštao srpski narod više od 20.000 života, te da više ne želi da ulazi u sličnu avanturu (B. Karapandžić, *Gradanski rat u Srbiji 1941-1945*, Klivlend, Ohajo, SAD, 1958, str. 46).

uticajem Radikalne stranke i imala identičan politički program, u čijoj biti je stajala ideja o stvaranju velike Srbije. Već naredne godine ova udruženja su se spojila u jedno: „Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i otadžbinu“, a na čelu Udruženja do 1928.g. bio je Puniša Račić. Simboli i amblemi Udruženja bili su oni koje će kasnije isticati i nositi četnici pod komandom Draže Mihailovića, sa karakterističnim napisima na zastavama (crna sa mrtvačkom glavom ili plavo-belo-crvena trobojka): „S verom u Boga“ i „Za Kralja i otadžbinu“.²

U vremenu od 1919-1932. godine, predsednik udruženja bio je Ilija Trifunović Birčanin, četnički veteran i predsednik Narodne odbrane. Od 1934, na čelu udruženja se nalazio Kosta Milovanović Pećanac. On je omasovio udruženje i proširio četničku organizaciju na sva područja Kraljevine Jugoslavije. U omasovljavanju četničke organizacije Pećanac se, uglavnom, oslanjao na seljaštvo i slabostojeći građanski stalež, istovremeno zazirući od intelektualnih slojeva društva. Dobra saradnja je ostvarena sa Organizacijom jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA) i Srpskom nacionalnom omladinom (SRNAO). Hrvati i Slovenci su sa podozrenjem gledali na širenje četničke organizacije, pa je njena delatnost (u Savskoj, Dravskoj i Primorskoj banovini) 1935. godine formalno bila zabranjena.

Posle sporazuma Cvetković - Maček, 1939, ideja o stvaranju „velike Srbije“ dobija na značaju, a aktiviraju se i razna druga nacionalistička udruženja, kao što su Srpski kulturni klub, Narodna odbrana, razna četnička udruženja pod različitim nazivima, crkvene opštine, itd.

Dajući značaj četnicima i njihovom načinu izvođenja borbenih aktivnosti (gerilski način ratovanja), vojno-politički vrh Kraljevine Jugoslavije osnovao je, u aprilu 1940. godine, Četničku komandu,

2 Šehić, n.d., str. 91. 14

koja je od dobrovoljaca iz redova vojske formirala šest potpunih i jedan nekompletni četnički bataljon. Svakoj armijskoj komandi je dodeljen po jedan bataljon. Četnička komanda je bila jedno vreme u Novom Sadu, zatim u Kraljevu, odakle se, početkom aprilskog rata, 1941, povukla u Sarajevo, gde se zajedno sa četničkim bataljonom u Sarajevu predala Nemcima, 18. aprila 1941. godine.³

Četnička organizacija u periodu između dva rata je imala ulogu da čuva postojeće društveno uređenje. Kad je reč o identičnosti uloge tih četnika i četnika pod komandom Draže Mihailovića, moglo bi se reći da je reč o kontinuitetu u ideološko-političkom smislu, jer je četništvo u Drugom svetskom ratu zastupalo gledište i borilo se za interese vladajuće buržoazije, pre svega srpskih nacionalističkih krugova. Ali, ugled i reputaciju srpskih četnika ravnogorsko četništvo ne samo da nije održalo, već je izneverilo, pogazilo i izdalo njihovu borbenu i slobodarsku tradiciju. Postoje najmanje dva razloga što se vojna organizacija ravnogorskog pokreta, pa i taj pokret u celini, koriste četničkim imenom. Prvo, ravnogorci su išli linijom da pozitivni tradicionalizam predratnog četništva iskoriste u svrhu privlačenja masa i jačanja novonastalog četničkog pokreta. I, drugo, četništvo je, samo po sebi, značilo i nosilo karakteristiku borbenu aktivnih gerilaca, pa, prema tome, to bi trebalo da bude odlika i ravnogorskog četništva, a ono se tako i predstavljalo. Osim toga, rukovodstvo ravnogorskog pokreta je, nazivajući sebe četnicima, stvaralo svojoj propagandi mogućnost pariranja partizanskom pokretu. Ubrzo se Kosta Milovanović Pećanac, nalazeći se na čelu četničke organizacije, opredelio da tu tradicionalnu organizaciju podredi srpskom kvislinškom režimu Milana Nedića, praktično da je stavi u službu nemačkog okupatora. Ravnogorsko četništvo se tada našlo u dilemi da li

3 Isto, str. 209-212.

da egzistira i deluje i dalje, isključivo kao četnička organizacija, distancirajući se, dakako, od postupaka Pećanca, ili da svoje delovanje nastavi pod firmom ostatka jugoslovenske vojske u „slobodnim” srpskim planinama, što je sve više preovladavalo, da bi se, najzad, kroz nepunu godinu dana i oficijelno preimenovali u Jugoslovensku vojsku u otadžbini. Međutim, izraz četnik, što će označavati pripadnost četnicima pod komandom Draže Mihailovića, ostaće u upotrebi kroz ceo ratni period i tad je to označavalo pripadnost kolaboracionističkoj vojnoj organizaciji, u stvari saradnicima okupatora i kvislinga.

Nakon kapitulacije u aprilu 1941. godine teritorija Jugoslavije je podeljena između Italije i Nemačke i njihovih satelita Mađarske, Bugarske i Albanije (za italijanski račun). Stvorena je marionetska Nezavisna Država Hrvatska (NDH), koju je, takoreći, na pola delila demarkaciona linija. Velikoj Albaniji je (za italijanski interes) pripojen deo Makedonije, veći deo Kosova i deo Crne Gore. Bugarska je prigrabila deo Makedonije, deo Srbije i manji deo Kosova. Mađarska je sebi pridodala Bačku.

Banat i manji deo Kosova bili su formalno u sastavu Srbije, ali ona je bila daleko manja i mogla bi se uporediti sa svojom veličinom pre Balkanskih ratova 1912. godine. Srbiju su okupirale nemačke trupe, koje su joj nametnule svoj sistem okupacione vlasti. Nemci su Srbijom vladali najpre preko komesarske uprave Milana Aćimovića i, kasnije, preko vlade Milana Nedića, dok je u Banatu vlast imala lokalna nemačka manjina.⁴

Proglašenjem NDH, 10. aprila 1941. godine, Srbi, Jevreji i Cigani (Romi) stavljeni su van zakona. Otpočeo je pokolj, po-krštavanje i progon Srba u Srbiju. Prema doglavlniku dr Mili Budaku i ostalom ustaškom rukovodstvu, sa Antom Pavelićem na čelu, trebalo je rešiti pitanje oko dva miliona Srba koji su

4 Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1968, str. 23.

imali da pređu „vjeri djedova“ ili da se uklone iz NDH, i to proterivanjem u „Nedićevu Srbiju“ ili „odašiljanjem bogu na istinu”.⁵ U Srbiju je deportovano ili pobeglo, do sredine 1941, oko 180.000 Srba, blizu četvrt miliona ih je silom pokršteno u rimokatoličku veru, a stotine hiljada ih je zaklano ili na drugi način umoreno u koncentracionim logorima i na drugim mestima.⁶ Teror nad Srbima u NDH predstavlja najtipičniji primer ozakonjenog sprovođenja genocida primenom najdraističnijih rasističkih zakona i uredbi. U sličnoj situaciji bili su Srbi u Bačkoj pod mađarskom okupacijom.⁷

Postupak raseljavanja su primenjivali i Nemci u Sloveniji, tako da su mnogi proterani Slovenci našli utočište u Srbiji, gde ih je srpski narod, i sam pod terorom okupatora, s puno razumevanja i svesrdno prihvatio.⁸

Srbija je, bez otcepljenih delova, koji su prepušteni Bugarskoj, predstavljala jednu administrativnu celinu pod strogom upravom nemačkog vojnog zapovednika. Zauzimala je površinu od oko 51.000 km², sa oko 3.800.000 stanovnika, a sa područjem koje je aneksijom

5 Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb - Beograd, 1968, str. 603-605.

6 Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Globus, Zagreb, str. 117-143; Jozo Tomašević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu* (prevod) Zagreb, 1970, str. 105-106. Videti i Slobodan Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd, 1981. Ivo Lola Ribar je pisao, avgusta 1942. godine, Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju o umorstvu „pola miliona Srba” (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Beograd - dalje: Zb. NOR-a - tom II, knj. 5, str. 169). Prema dokumentima četničkog porekla, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj je „bez ikakvog suda i suđenja pobijeno preko 700.000 Srba - ljudi, žena i dece” (Arhiv Vojnoistorijskog instituta - Vojni arhiv - dalje Arhiv VII, fond dokumenata četničkog porekla - Ča. k. 278, reg. br. 18/1, depeša br. 599 i 904 iz oktobra 1943. godine, izjava četničkog Centralnog nacionalnog komiteta).

7 Samo u tzv. raciji u Novom Sadu 21. januara 1942. mađarske okupacione trupe ubile su nekoliko hiljada nedužnih građana, među kojima oko 200 dece (Zb. NOR-a, XV, mađarska dokumenta 1, str. 255, 313, 316).

8 Nacisti su planirali da iz Slovenije isele oko 260.000 Slovenaca. Do 10. jula 1943. u Srbiju je transportovano 7.200 Slovenaca (Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Beograd, 1979, tom XII, str. 19, 31, 204; Zb. NOR-a, tom XII, 1, str. 433-435; Vojnoistorijski glasnik (VIG) br. 2/1955, str. 47-50.

bilo pripojeno Bugarskoj (28.250 km² površine i 1.260.000 stanovnika) imala je oko 79.000 km² površine, sa oko 5.070.000 stanovnika.⁹

Prvo upravno telo preko kojeg su Nemci vladali u Srbiji bila je Komesarska uprava (vlada) predvođena Milanom Aćimovićem, bivšim šefom beogradske policije. Komesarska uprava je uspostavljena 1. maja 1941. godine, a zamenjena je 29. avgusta 1941, tzv. Vladom narodnog spasa, sa generalom Milanom Nedićem na čelu.¹⁰ Bez obzira što su i Aćimović i Nedić bili izraziti anti-komunisti i otvoreni kvislinzi, uvereni u pobedu nemačke sile, a Nemci se njima služili u ostvarenju svojih interesa, nemačke komande i nemački funkcioneri, opsednuti ranijim predrasudama prema srpskom narodu uopšte, nisu im potpuno verovali samo zato što su bili Srbi.

U sporazumu sa vojno-upravnim komandantom Srbije, Nedić je osnovao Srpsku državnu stražu (SDS), koja je uskoro zamenila žandarmeriju. SDS je brojala do 17.000 pripadnika. Straža se delila na tri dela: seoske ili poljske straže, sa ulogom bivše žandarmerije po selima; granična straža, sa službom na granici ili u graničnoj zoni i gradska straža, sa ulogom gradske policije isključivo u gradovima i varošicama.

Postojala je i gradska straža Uprave grada Beograda, pod direktnom komandom upravnika grada.

Srpska državna straža je opremana i naoružavana pod kontrolom Nemaca. Imala je zadatak da se bori protiv pripadnika

9 *Jugoslavija je, krajem marta 1941, imala površinu od 247.542 km² i, prema proceni, 15.970.000 stanovnika (Jovan Marjanović, Ustanak i..., str. 22-23). Treba imati u vidu da se radi o proceni, prema kojoj je uzet broj stanovnika i površina za Srbiju samo onog dela što je potpadao pod nemačko okupaciono područje. Banat je imao površinu od 9.776 km² i 640.000 stanovnika, dok su Crna Gora i područja pripojena Albaniji zauzimala površinu od 28.000 km², sa oko 1.230.000 stanovnika. Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj je bila najmanje jedna trećina Srba od ukupno 6.300.000 stanovnika, zauzimala je teritoriju površine 98.572 km² (Jozo Tomaševich, n.d., str. 94-95).*

10 Videti: Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji - Kvislinška uprava*, knj. I i II, Beograd, 1979.

i simpatizera narodnooslobodilačkog - partizanskog pokreta. Između četnika Draže Mihailovića i pripadnika SDS vladao je duh tolerancije, međusobnog nenapadanja i zajedničkih planova i akcija za suzbijanje „komunističkih bandi”. U jesen i zimu 1941. godine, kada su Nemci progonili četnike, SDS im je poslužila kao paravan da se legaino predstavljaju kao deo Nedićevih snaga.¹¹ S četničke tačke gledišta, formacije SDS su bile rezerva četničkim jedinicama i samo je bilo pitanje dana kad će im se potčiniti. Desilo se to u jesen 1944, kada je bila u toku operacija za oslobođenje Srbije od okupatora, njihovih saradnika i kvislinga. U Jagodini se, 6. oktobra 1944. godine, okupilo oko 6.800 pripadnika SDS i, u sporazumu sa četničkim komandantom Komande Srbije, generalom Miroslavom Trifunovićem, formiran je Srpski udarni korpus (SUK) i stavljen pod četničku komandu. Za komandanta SUK određen je Stevan Radovanović.¹²

General Nedić je, uz SDS, za borbu protiv partizanskog pokreta i za držanje reda i poslušnosti, imao pod svojom vlašću Srpske dobrovoljačke odrede, odnosno formacije Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK). Takozvani „Jugoslovenski narodni front - Zbor”, fašističku organizaciju, osnovao je, 1935, Dimitrije Ljotić. Taj „velikosrpski, ultrašovinistički, pravoslavno-klerikalni pokret, potpuno prožet fašističkom ideologijom”, nije privlačio srpske mase. Vojna formacija „dobrovoljaca” sastojala se od odreda, pukova i korpusa. Nedić je, 14. septembra 1941, dao odobrenje da se formira Srpska dobrovoljačka komanda, a za komandanta je postavio pukovnika Kostu Mušickog. Sutradan je formiran „đački dobrovoljački odred”, sastavljen od „đaka, studenata i mladih radnika”. Nakon dva dana taj je odred upućen u borbu protiv partizana kod Dražnja.

¹¹ Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 765-775.

¹² Za detalje videti B. Karapandžić, n.d., str. 236-242.

Bilo je dvanaest dobrovoljačkih odreda od oko 3.000 „dobrovoljaca“. U decembru 1942, odredi su preformirani u pet bataljona, a Srpska dobrovoljačka komanda je pretvorena u Srpski dobrovoljački korpus. Narednog decembra bataljoni su preformirani u pukove, koji su, zajedno sa artiljerijskim divizionom, imali brojnost od oko 8.000 „dobrovoljaca“. Izbegavši iz Srbije, jedinice SDK povukle su se u Sloveniju i deo Istre. Tu se, prema sporazumu Mihailović - Ljotić, SDK preformirao u šumadijsku diviziju u sastavu Jugoslovenske vojske u otadžbini, dok je i dalje komandant divizije, sada general, bio Mušicki.¹³

Od avgusta 1941, general Nedić i Nemci su za suzbijanje „komunističkih akcija“ imali na raspolaganju četničke odrede Koste Milovanovića Pećanca, ozbiljnog rivala i takmaca Draži Mihailoviću.

Vojvoda Pećanac, svojevremeni simbol patriotizma, već krajem avgusta 1941, sporazumom sa srpskom kvislinškom vladom i nemačkim okupacionim vlastima, stavio im je svoje odrede na raspolaganje za borbu protiv pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta.¹⁴ Krajem 1941. godine, u oko 35 oružanih jedinica bilo je oko 6.500 četnika, dok je u aprilu 1942. bilo oko 8.000 oficira, podoficira i vojnika pod Pećančevom i nemačkom komandom. U taj broj uračunato je, verovatno, i oko 2-3 hiljade legalizovanih ravnogorskih četnika.¹⁵

Pećanac i Mihailović su zazirali jedan od drugog. Kad je Pe-

13 Svi podaci uzeti su iz knjige B. Karapandžić, n.d., str. 90, 218-222. U Sloveniju je izbegao i Ljotić, koji je kod Ilirske Bistrice poginuo 23. aprila 1945, u saobraćajnoj nesreći (Isto, str. 434).

14 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 15. Jovan Marjanović u svom delu Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, Knjiga I, Britanski štićenik, Zagreb-Beograd, 1979, na str. 123, između ostalog, piše da su Nemci, sprovodeći politiku da se Srbi tuku protiv Srba (divide et impera) već u julu 1941. počeli hvatati veze sa Pećancem i sa Mihailovićem.

15 Zb. NOR-a, XIV, 1, str. 15; J. Tomašević, n.d., str. 123. Za potpuniju sliku o formacijama četnika Koste Pećanca videti Dragoljub Petrović, Vojna organizacija četnika Koste Pećanca, VIJ br. 3/1969.

ćanac ponudio Mihailoviću položaj načelnika svog štaba, Miha-
ilović je njemu, u pismu od 15. avgusta 1941, ponudio sporazum
po kojem bi Pećanac delovao južno od linije: reka Nišava, reka
Toplica do Kuršumlije, pa linijom prema Skadru, a Mihailović na
ostaloj teritoriji.¹⁶

U tom pismu Mihailović je iskazao arogantan stav prema
ovom rivalu. U petoj tački pisma, Mihailović ultimativno za-
hteva da Pećanac povuče svoje ljudstvo sa teritorije severno od
linije razgraničenja, gde je Mihailović formirao odrede. Praktično,
Pećancu je ostao za delovanje prostor koji su okupirali Bugari.
Mihailović upozorava svog rivala da ne ulazi ni u kakve sukobe
sa okupatorima, navodeći: „Momenat za našu akciju nije još sa-
zreo”. Od proleća 1943, nemačke komande nisu mnogo polagale
na četnike Koste Pećanca, kao ni na legalizovane Mihailovićeve
četnike. Od tog vremena Pećančeva aktivnost je zanemarljiva,
dok je Mihailovićeva organizacija toliko bila rasprostranjena da
se pod izrazom „čelnik” podrazumevala pripadnost četnicima
pod komandom Mihailovićevih oficira. Najzad, treba reći i to da
je Pećanac pao u zarobljeništvo četnika pod komandom Draže
Mihailovića početkom 1944. i da je, po izričitom naređenju Mi-
hailovića, šest vojvoda i 50 četnika, koji su bili zarobljeni zajedno
sa Pećancem, likvidirano, a Pećanca su četnici zaklali 5. maja
1944. godine.¹⁷ Neki pisci, u prvom redu oni iz emigracije, skloni
su da takav Mihailovićev nalog tumače kao osudu za saradnju
Pećanca sa okupatorima, a ne kao rivalstvo u istovetnom pona-
šanju i suparništvo u vođstvu kvislinško-kolaboracionističkih
organizacija.

Radi sagledavanja prilika u Srbiji 1941. godine, treba pome-

16 Pavle Mešković, *Na Ravnoj Gori - Knjiga o Draži, I, Vindzor, Kanada*, str. 65-66. Videti i J. Mar-
janović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1963, str. 190.

17 Arhiv VII, Ča, k. 276, reg.br.12/1, depeša br.1415; Nikola Milovanović, *Generali izdaje*, Sloboda,
Beograd, 1972, knj. 2, str. 143-145.

nuti i slučaj brigadnog generala Ljube Novakovića. Posle kapitulacije obreo se u nemačkoj bolnici u Valjevu, odakle je pobegao, da bi se, u junu 1941, našao na Ravnoj gori. Mihailović i njegova grupa nisu ga rado gledali u svojoj okolini. Ubrzo je Novaković napustio Ravnu goru i otišao Pećancu na planinu Bukulju. Pećanac ga je postavio za načelnika svoga štaba i komandanta četnika u Šumadiji, što je, u stvari, značilo podsticaj rivalstva i prkosa Mihailoviću. Kad je, međutim, Novaković, 17. septembra 1941, izdao naredbu da se četnici prikupe, niko se pozivu nije odazvao. Nakon toga Pećanac ga je razrešio dužnosti, posle čega je Novaković otišao u istočnu Bosnu. Jedno vreme je proveo u Foči, gde se nalazio Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (VŠ NOPO i DVJ). Sredinom aprila 1942, zajedno sa britanskim majorom Teransom Atertonom (Terence Aterthon) napustio je Foču, da bi se posle kapitulacije Italije našao u Crnoj Gori, na usluzi četnicima. Krajem septembra 1943, Novaković je uhvaćen, osuđen kao narodni neprijatelj i streljan.¹⁸

Pod Nedićevom komandom i nemačkom budnom kontrolom, kvislinške vojne formacije, računajući tu i neke Mihailovićeve legalizovane odrede, do kraja 1941. godine dostigle su maksimalni broj od oko 21.000 pripadnika.¹⁹

18 Zb. NOR-a, II, 2, str. 275 i knj. 3, str. 390-391; tom XII, 1, str. 446; tom XIV, 1, str. 253; Karapandžić, n.d., str. 46-51. Zajedno sa generalom Novakovićem streljan je i njegov sin, kaptan Jakša Novaković, član štaba Draže Mihailovića (Karapandžić, n.d. str. 51). Više o Atertonu i njegovoj ulozi videti Dušan Stupar, *Uloga i značaj savezničkih vojnih misija u Jugoslaviji 1941-1945*, magistarski rad na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

19 Nemački podaci od 17. januara 1942. govore o 7.904 pripadnika Srpske državne straže, 6.119 Ijotićevaca i 8.035 Pećančevih četnika (Zb. NOR-a, XII, 2, str. 53).

1

FORMIRANJE RAVNOGORSKOG ŠTABA

